

אוצרות אורייתא

מהגאון רבי חיים שמרלר שליט"א

ראש ישיבת אורייתא

פרשת בהר

איסור השתחוויה על אבן

מה הוא אבן משכית ❖ טעם איסור ההשתחוויה ❖ האם ייהרג ואל יעבור ❖ למה מותר להשתחוות בבית המקדש ❖ האיך השתחוה אברהם למלאכים ❖ ההבדל בין כריעה להשתחוויה ❖ הכריעות וההשתחויות ביום הכיפורים ❖ כשיש דבר מפסיק על הקרקע ❖ במקום שלא נבנה עליו מעולם ❖ אי הוי כספיקא דאורייתא ❖ היכא צריך החציצה ❖ בחו"ל שקרקע ביה"כ הוא מעץ ❖ בנפילת אפיים ❖ שיש ולבינה ❖ מרצפות הבית אם דינם כאבן ❖ התעמלות על אבן ❖ כריעה והשתחוויה מורה על הכנעה

וְאֶבֶן מְשֻׁכֵּת לֹא תִתְּנוּ בְּאֶרְצְכֶם לְהִשְׁתַּחֲוֹת עָלֶיהָ כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם (כו, א). אֲנִי מְשֻׁכֵּת לְשׁוֹן כִּסְיוֹ כְּמוֹ וְשֻׁכְתִּי כְּפִי, שְׂמַכְסִין הַקֶּרֶקֶע צְרָלְפֵת אֲצַנִּים, לְהִשְׁתַּחֲוֹת עָלֶיהָ, אֲפִילוֹ לְשָׁמַיִם, לְפִי שֶׁהִשְׁתַּחֲוֵיָה צְפִישׁוּעַ יָדַיִם וְרַגְלַיִם הוּא, וְאִסְרָה תוֹרָה לַעֲשׂוֹת כֵּן חוּץ מִן הַמִּקְדָּשׁ (רש"י).

מה הוא אבן משכית

בכוונת הפשט באבן משכית יש בה כמה פירושים, רש"י בפירושו כאן מפרש דמשכית הוא לשון כסוי ככתוב ושכתי כפי שהיו מסככין את הקרקע ברצפת אבנים להשתחוות עליה, ולפירושו, אבן זו הניחה כדי להשתחוות עליה, וכן בתרגום אונקלוס תרגם אבן סגידא, אבל בחינוך (מצוה שמ"ט) פירש אבן משכית תקרא אבן מצוירת, וכן אבני גזית מגוררות במגירה בכלל איסור אבן משכית, וכן יש להבין מפירושו רבינו חננאל מגילה (כב, ב) דהסמיך ללשון הקרא רצפת בהט ושש וסוחרת.

טעם איסור ההשתחוויה

וכתב החינוך שהטעם לאיסור השתחוויה על אבן משכית לדעת הרמב"ם בספר המצוות משום שהיו עושין כן לעבודה זרה, ישימו אבנים מצוירות במלאכה נאה לפני הצלם והיו משתחוים עליה לפניו, ועי' בספר המצוות מנה הרמב"ם איסור זה במנין הלאוין בלא תעשה (מצוה י"ב), וזה לשונו, שהזהירו מעשיית אבן מוכנת להשתחוות עליה, ואפילו היה זה לאל יתעלה, זה גם כן כדי שלא יתדמה לעבודת הצלמים, כי כן היו עושין אבן מצוירת במלאכה מחוכמה לפני הצלם וישתחוו עליה לאותו הצלם, אמר יתעלה "ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה", ומי שעבר על לאו זה לוקה, ולשון ספרא "לא תתנו בארצכם" בארצכם אין אתם משתחוים על האבנים אבל אתם משתחוים על האבנים במקדש ע"כ.

אורייתא

איסור השתחוויה על אבן

אוצרות

וראה ברבינו בחיי כאן שכתב דמנהג עובדי עבודה זרה היה שהיו מציירין אבן בציור נאה ונותנין האבן לפני הצלם ומשתחווים עליה לפניו, וזה בענין המצבה שאסרה תורה אפילו לשמים, וכן נטיעות אילן אצל המזבח כי כל זה נהגו בהם עובדי עכו"ם.

ומוסיף החינוך דאפשר עוד טעם משום שנראה כמשתחווה לאבן עצמה אחרי שהכינוה וציירוה והוא נאה יש מקום לחשד, אבל המשתחווה על בגדים נאים אין שם מקום לחשד שהבגד הוא דבר כלה במהרה ולא יעשנו בריה אלוהו, ושאני מאבן שיש לה קיום ויש לה שר בשמים כמ"ש בחולין (מ). הא דאמר להר והא דאמר לגדא דהר, והתורה תרחיק האדם הרבה מלעשות דבר שיחשד בו, ועוד, שלא יכשלו אחריו ע"כ (ועי' באחרונים שהאריכו בשורש איסור מראית העין אם ענינה משום חשד או כדי שלא ילמדו ממנו, ועי' שבת כא.), ובמנ"ח ציין דרש"י במגילה (כב:) כתב דהאיסור הוא דהוי כעין מקדש ואסרה תורה דבר משום דוגמת מקדש וכעין לאו דלא תעשון (וכן יש לדייק מלשון רש"י עה"פ שם).

☞ האם ייהרג ואל יעבור

וכתב המנ"ח דנפק"מ בין הטעמים, דלהחינוך שכל האיסור הוא משום חשד, יעבור ואל ייהרג, משא"כ להרמב"ם דהוא משום לתא דעבודה זרה. וראה מפרצופות המקלחין מים דאסור לשתות מהם משום מראית העין, וקי"ל ב"ר ד"ד (ק"נ ס"ג) יעבור ואל ייהרג. אך יש לחלק ששם כל האיסור דרבנן ע"כ יעבור משא"כ הכא דאיסורו מן התורה הו"ל שפיר אביזרייהו, (וע"ע בש"ך יור"ד סי' פ"ז ס"ה להבנת כמה אחרונים דלית ליה כלל איסור דמרה"ע באיסור דרבנן).

☞ למה מותר להשתחוות בבית המקדש

כידוע שבבית המקדש היו השתחוויות, וראה במסכת מידות (פ"ב מ"ג), שלושה עשר השתחוויות תיקנו כנגד שלושה עשר פירצות שפרצו מלכי יוון בסורג, ואחרי גמר כל עבודה היו משתחווים, ובעוד הרבה מעמדים במקדש כדאיתא במסכת תמיד.

בחינוך כתב הטעם שבמקדש מותר להשתחוות כדרשינן במגילה בארצכם אי אתם משתחווים אבל אתם משתחווים במקדש, משום דהרי כל הטעם (לשיטתו) הוא מפני החשד ומי יבוא לחשוד בבית המקדש שהוא קדוש ונבחר לעבודת השי"ת ומפורסם לכל העולם כשמש בחצי השמים שאין עבודה שם בלתי לה' לבדו, ושם אין מקום לחשד ואולם לטעם הרמב"ם כ"ש דיש לאסור במקום המקדש אך שיש להרמב"ם עוד טעמים יעו"ש, ובמנ"ח דן מה הדין בהר הבית מחוץ לשטח העזרה יעו"ש.

ובחת"ס כתב, דלכאורה יקשה כיון שהקב"ה שונא ההשתחוויה על אבן משכית, שהיה חק לאמוריים, אם כן גם במקדש היה לו לאסור, כמו שאסר המצבה כפירוש רש"י "ולא תקים לך מצבה" (דברים טז כב), מצבת אבן אחת להקריב עליה אפילו לשמים.

אורייתא

פרשת בהר

אוצרות

וכתב דיש לומר משום שאי אפשר למקדש בלי רצפת אבנים, דהעזרה היתה מלוכלכת בדמים, והיו מדיחין אותה, ואם לא ידיחו יהיה בזיון למקדש, ואם ידיחו בשבת בלי רצפת אבנים יהיה מלאכה דאורייתא וחילול שבת, על כן אי אפשר מבלי רצפת אבן משכית (עיין תוספות מסכת שבת דף צה א), ולכן יש לומר דזהו שאמר הכתוב "אבן משכית לא תתנו בארצכם" הא במקדש תתנו כפירוש רש"י "להשתחות עליה" אפילו לשמים, לפי שהשתחואה בפשוט ידיים ורגלים היא, ואסרה תורה לעשות כן חוץ מן המקדש, ומפרש הטעם בפסוק הסמוך "את שבתותי תשמרו", שלא יתחלל אם ידיחו בלי רצפה, ואם לא ידיחו כלל את מקדש תיראו ואיה מוראו, על כן הותר במקדש.

☞ האיך השתחווה אברהם למלאכים

ונראה לדברי החינוך פרפרת נאה, דהנה בפרשת וירא וישתחו אברהם ארצה, ולכאורה קשה האיך השתחווה אברהם ארצה דהרי רש"י מדייק מלשון ארצה במגילה (כב, ב) הכוונה פישוט ידיים ורגלים, והתייחס לשיטת הרמב"ם דרק על רצפת אבנים אסור אבל ע"ג קרקע מותר ניחא, אבל לשיטת הריב"ש (סי' תי"ב) דאסור בכל ענין דחיישינן שמא מתחתיו יש רצפת אבנים האיך השתחווה אברהם, אך לפי דברי החינוך דבבית המקדש מותר לפי ששם הוא מקום שמפורסם לכל שאין עבודה שם בלתי לה' לבדו, הנה גם אברהם אבינו ע"ה יחיד בדורו היה מפורסם ומפורסם שמו יתברך ומגלה אלוקותו לכל העולם כולו, ולא שייך בו כלל ענין חשד, ובפרט אחרי שנגלה לעין כל ששיבר צלמי אביו וניצל מכבשן האש שוב לא שייך בו כלל חשד והוי כמקום המקדש. או אפשר ששטח בגד לחצוץ וכדלקמן, ואגב ע"י בספורנו דמה שהשתחווה לפניהם משום דמסתמא היה תוארם נורא וכו'. ומוכח מזה דקדושה א"א להסתיר לגמרי גם אם יעשו אלף הסתרות דהרי נדמו לו כערביים, ומ"מ ראה עליהם רושם ותואר קדושתם.

☞ ההבדל בין כריעה להשתחווה

בגמ' מגילה (כב, ב) מבואר דההבדל בין קידה לכריעה להשתחווה, דקידה על אפים, שנאמר ותיקוד בת שבע אפיים ארץ, כריעה על ברכיים וכן הוא אומר מכרוע על ברכיו, השתחווה זו פישוט ידיים ורגלים שנאמר הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחוות לך ארצה, וברש"י דלשון ארצה משמעו שכולו שטוח ארצה.

☞ הכריעות וההשתחויות ביום הכיפורים

ולפי"ז היכא שצריך השתחווה, צריך ליפול בפישוט ידיים ורגלים, כגון ביוה"כ דהרי היו כורעים ומשתחויים כתיב.

ועי' במנחת ביכורים (תוספתא שקלים סוף"ב) בנוסחת הגר"א ושאר הנוסחאות בנוגע להשתחווה בקרבנות חובה, דנחלקו אם בעינן פישוט ידיים ממש או דסגי בכריעה בלבד, ואולי לא נהגו כן משום דמן התורה רק בפישוט ידיים ורגלים יש איסור ברצפת אבנים (כמו שנתבאר לעיל) ולכן

אורייתא
איסור השתחוויה על אבן
אוצרות

עושים הרחקה שיהא רק בכריעה, ואולם בערוך השולחן (סי' קלא ס"ד) כתב עיקר נפילת אפים הוא בפישוט ידים ורגלים כדרך שאנו עושים ביום הכיפורים וכו', הרי היה מנהג מקומו בפישוט ידים ורגלים, ואכן בפרמ"ג שם (מ"ג סקי"ד וא"א סקכ"ח) כתב דהמנהג לכרוע ביוה"כ בלא פישוט ידים ורגלים. ועי' בשעה"צ (שם סקמ"ד) דלכן לא העתיק מש"כ המג"א דבר"ה אין צריך עשבים כיון דלדידן נוהגין ליפול בר"ה כמו ביוה"כ, לכן יש ליזהר להפסיק עכ"פ בטלית או בדבר אחר, או יזהר שלא יפול בפישוט ידים ורגלים אלא דרך קידה בעלמא או יטה קצת על צידו.

וע"ע למרן אדמו"ר זי"ע בדברי יציב (או"ח סי' ע"ב) דמדייק לשון רמ"א שכתב בסי' תרכ"א דנהגו "ליפול" על פניהם ולא כתב השתחוויה כלשון המשנה, ואולם הרמב"ם (פ"ב ה"ז מעבודת יוה"כ) כתב כל הכהנים והעם היו כורעים ומשתחווים אך מסיק דאנן לא נהגינן לעשות פישוט ורגלים וכמ"ש הפרמ"ג, ורק בכריעה וכפיפה לקרקע.

וע"ע במהרש"א מגילה (כב:) דקידה היינו שמשתטח פניו בלבד לארץ ולא גופו כפירש"י בפרק החליל, והכריעה הוא דבר נוסף שנשתטח פניו לארץ וגם רגליו בכריעה על הארץ אבל לא שאר הגוף, ואילו השתחוויה נוסף עליו גם פישוט ידיו ורגליו חוץ מכריעת רגליו והשתטחות פניו, וכל זה מוכח בכל מקום בכתובים דמקדים קידה להשתחוויה, וכן כריעה קודם השתחוויה, כמ"ש כורעים ומשתחווים להמן יעו"ש.

☞ כשיש דבר מפסיק על הקרקע

בגמ' מגילה (כב:) נתבאר דבפישוט ידים ורגלים יש איסור תורה על רצפת אבנים, ובנפילת אפים ללא פישוט ידים תליא בב' האוקימתות אם יש בזה איסור דרבנן ועי' לעיל מש"כ. והנה בשו"ת הריב"ש (סי' תי"ב) כתב בשם הרב רבי יצחק בן גיא ז"ל בשם רב שרירא ז"ל דאביי ורבא חיישי לאבן משכית אפילו לא היתה שם רצפת אבנים לפניהם שמא היתה שם וחרב ונבנית עליה כשהוא שם, אבל דעת הרמב"ם ז"ל דכל שיש דבר מפסיק בין פניו והאבן משכית אינו אסור, שכתב שלכך נהגו לשום מחצלאות או גמי בבתי כנסיות שהם רצופות באבנים יעו"ש. ובב"י (סי' קלא) כתב בשם המרדכי דכתב ושמעתי דמשום האי טעמא (דאיסור אבן משכית) משימין ביום הכיפורים עשבים בבית הכנסת לכסות הרצפה משום דנופלים על פניהם כשאומרים והכהנים והעם וכו'. ועי' גם בד"מ (סי' תרכ"א) שציטט לשון המרדכי יומא (עד.) ושם כתוב או יחוץ בטליתו. ועי' בריב"ש הנ"ל דמשמע שם דהעיקר הוא לחצוץ בפניו ולא בכרכיו, וכן מוכח מהרמב"ם.

ובשו"ע (סי' קל"א ס"ח) כתב רמ"א וכן אסור לכל אדם ליפול על פניו בפישוט ידים ורגלים אפילו אם אין שם אבן משכית אא"כ נוטה קצת על צידו דאז מותר רק באין שם אבן משכית. והט"ז סקי"ד כתב הטעם שגזרו אטו אבן משכית שאסור מן התורה.

ולכאורה צריך להבין למה נקט הט"ז טעם זה שכתבו ב"י רק בלשון "ושמא", ועזב טעם רב שרירא שחיישינן שמא מתחתיו יש אבנים. ובפשטות נפק"מ גדולה יש בין הטעמים,

אורייתא

פרשת בהר

אוצרות

דלטעם הריב"ש דחששו שמא יש מלמטה אבנים, מהני חציצה ע"י בגד, דרק קרקע לא חשיב הפסק (כמג"א סק"ב) שארצו של בית כמוהו עד התהום (כפפ"ו דכלים), אבל ע"י חציצת בגד או עשבים חשיב הפסק, אבל להטעם דגזרינן אטו אבן משכית מאי שנא קרקע או חציצת בגד.

☞ במקום שלא נבנה עליו מעולם

עוד נפקא מינה יוצא לנו, דלטעם הריב"ש שחששו שמא יש מלמטה אבנים, יצוייר נפק"מ דאם במקום שנדע בבירור שלא נבנה עליה מעולם וכגון שייבשו אגם או נהר שהיה שם מעולם וכדומה דלטעם הריב"ש לכאורה ליכא למיחש למידי, ואילו לטעם דגזרינן, גם בהא גזרינן.

☞ אי הוי כספיקא דאורייתא

גם יהא נפק"מ כבכל הספיקות, דהרי לטעם הריב"ש הוי רק ספק שמא נבנה על רצפת אבנים, ובפשטות הוי ספיקא דאורייתא דהרי אבן משכית הוא דאורייתא, אולם לטעם דגזרו הוי רק דרבנן אולם הוי ודאי דרבנן, ויהיה גם נפק"מ בפלוגתת הראשונים אם ספיקא דאורייתא מה"ת לחומרא או מן התורה לקולא ודו"ק ואכמ"ל.

וברמ"א שם אבל אם נוטה קצת על צידו מותר אם אין שם אבן משכית, וכן יעשו ביום הכיפורים כשנופלין על פניהם "אם" יציעו שם עשבים כדי להפסיק בין הקרקע וכן נוהגין, ולגירסא זו ברמ"א כוונתו דביוה"כ כשנופלים יעשו ע"י הטיה גם אם יציעו שם עשבים, וכמו שכתב רמ"א דגם באין שם אבן משכית מותר רק בנוטה קצת על צידו ובלא"ה אסור, אבל בקצת ספרים הגיהו בדברי רמ"א "או" יציעו שם עשבים והיינו דאם יש חציצת עשבים בין הקרקע מותר גם בלא הטיה על צידו וכנ"ל, דרק בנופל ע"ג הקרקע דאז אמרינן קרקע לא חשיב הפסק דארצו של בית כמוהו משא"כ במחיצת עשבים ע"י מג"א, ולפי"ז צ"ב למה כתב הט"ז בסקט"ו כגירסא זו ושמועיל מחיצת עשבים הרי הט"ז בסקי"ד לא העתיק כלל טעמא דהריב"ש רק טעמא דהב"י דהוי גזירה, ולכאורה לטעם זה מאי שנא קרקע או מחיצה, אך למעשה הסכימו גם המג"א וגם הט"ז דמועיל שטיחת עשבים גם בלא שיעשה הטיה על צידו, ובפרמ"ג האריך שם בכל זה יעו"ש.

☞ היכא צריך החציצה

נתבאר דשוטחין עשבים או בגד כלשון המרדכי דיחצוץ בטליתו, ובריב"ש וכן לשון הרמב"ם מורה דעיקר החציצה צריך להיות בין פניו לקרקע וע"י מג"א סי' קל"א דהאיסור הוא דוקא "כשפניו" דבוקים בקרקע יעו"ש, וע"י פרמ"ג (שם מ"ז סקי"ד בסוה"ד) דהמשתחוה בפשוט ידיים ורגלים על אבן משכית לוקה מן התורה דוקא כשכל גופו עליה הא מקצת שלא על אבן אינו אסור מן התורה, כ"כ הרמב"ם פ"ו מהלכות ע"ז, ולשון הרמב"ם שם ה"ו, ואינו לוקה עד שיפשוט ידיו ורגליו על האבן ונמצא "כולו" מוטל עליה שזו הוא השתחויה האמור בתורה,

אורייתא

איסור השתחוויה על אבן

אוצרות

ומשמע שאם יניח חציצה במקצת גופו כמו תחת רגליו מקום הכריעה שוב לא יהא איסור תורה אם כי נראה דעדיין אסור מדרבנן עד שישים חציצה בין פניו לקרקע וכנ"ל.

☞ בחו"ל שקרקע ביה"כ הוא מעץ

ובחוצה לארץ ישנם הרבה בתי כנסיות שאין להם רצפת אבנים, כי אם רצפת עץ או שטיח וכיוצא בהן, ומכל מקום נהגו העולם בהשתחוויות ביום הכיפורים להניח הפסק על הרצפה, במטה אפרים (סימן תרכא סעיף י"ד) כתב דאף שמדינא אין צריך הפסק אלא ברצפת אבנים, מכל מקום מחמירים גם בשאר רצפות, אטו רצפת אבנים וכגון רצפת קרשים.

☞ בנפילת אפיים

בזמניהם היו נופלין ממש על פניהם בנפילת אפיים, ונידון בגמ' ובפוסקים נפילת אפיים על רצפה ובגמ' מגילה (כב:) דרב לא נפיל אפיה, ויש ב' אוקימתות בגמ' הטעם, לאוקימתא א' מיירי בנפילת אפיים ללא פישוט ידים ורגלים ואיסורו מדרבנן על רצפת אבנים, ולאוקימתא ב' מיירי בפישוט ידים ורגלים, ורק בפישוט ידים ורגלים יש איסור תורה ע"ג רצפת אבנים, אבל בלא פישוט ידים אין שום איסור אפילו ע"ג רצפת אבנים, ובתוס' שם הקשו דלאוקימתא א' א"כ יש לתמוה על בתי כנסיות שלנו שיש בהן רצפה האריך נופל שליח ציבור על פניו, ומתרחץ דמצלי אצלו, היינו שאין נופלין על פניהם ממש כי אם על צידיהן, וכדלקמן בגמ' דאדם חשוב אסור לו ליפול על פניו אלא אם כן נענה כיהושע בן נון, ובגמ' מוקים לאביי ורבא דנפלו על פניהם דהיינו באצלי אצלו וכנ"ל יעו"ש.

וכתבו הפוסקים דאין אסור מן התורה כי אם כשיש תרתי לגריעותא, דהיינו כשמשתחוה בפישוט ידים ורגלים, וגם על רצפת אבנים דוקא, אבל דרך קידה דהיינו שנופל על אפיו על הרצפה בלא פישוט ידים ורגלים, או אם הוא בפישוט ידים ורגלים שלא על רצפת אבנים, אסור רק מדברי סופרים, דגזרו קידה אטו השתחוויה, ושלא על הרצפה אטו רצפה, אבל אם היה תרתי למעליותא, דהיינו דרך קידה בלא רצפת אבנים לא גזרו רבנן, וכן אם היה נופל דרך קידה על רצפת אבנים אך שלא היה קידה גמורה דהיינו שנטה קצת על צדו, או אם היה בפישוט ידים ורגלים, ושלא על הרצפה ונטה קצת על צדו, דלא הוי פישוט ממש גם כן מותר, כן כתב במשנ"ב (סי' קל"א סק"מ).

☞ שיש ולבינה

לענין רצפה של שיש, במגן אברהם (סימן קלא ס"ק כ') הביא משו"ת מהר"י בן לב (חלק א' סימן נג) דאוסר באבני שיש, ובכנסת הגדולה כתב להתיר. אולם שו"ת שבט הלוי (חלק א' סימן בג) כתב והמענין בכנסת הגדולה יראה מפורש אין פלוגתא בזה דאבני שיש בכלל איסור אבן משכית, ולא פליגי אלא אם מותר לשחות שלא בדרך פישוט ידים ורגלים, דלמהר"י בן לב אסור ולכנסת הגדולה מסקנתו מותר, וזה שכח מאד על ידי קיצור לשונו של המגן אברהם.

אורייתא

פרשת בהר

אוצרות

☞ מרצפות הבית אם דינם כאבן

כיום בארץ ישראל עושים הרצפה ברוב הבתים מרצפות הנקראות בלטות, והן שויות ממלט (צמנט), אבל בשכבה העליונה יש אבנים קטנות שהם גם במלט, אלא שהם ניכרים לעין. כתב בשו"ת אבני ישפה (ח"ב סי' ז') דיש לעיין אם זה קרא רצפה של אבנים שנאמר בתורה איסור להשתחוות על אבן משכית והביא מה שכתב המג"א (סי' קל"א ס"ק כ') וזה לשונו, ונ"ל דרצפת לבנים אין אסורה, דאבן כתיב, ולבנה לאו אבן היא, כדכתיב ותהי להם הלבנה לאבן, וכ"מ ברמב"ם (ספ"ו מהלכות ע"א) ובריב"ל (ח"א סי' נ"ג) עכ"ל. אמנם עדיין יש לומר שלבנה באמת עשויה אבנים קטנות, אבל כיון שמעורב בה גם סיד או מלט כבר אין שמו אבן אלא לבנה, וכן נראה קצת שאל"כ מה קמ"ל שלבנה הוא לא אבן, פשיטא שאינו אבן אם הוא כולו עשוי מטיט, אמנם רש"י כתב בחומש שמות (פ"ה פסוק ז') וזה לשונו, לבנים טיוול"ש שעושים מטיט ומיכשים אותן בחמה ויש ששורפין אותן בכבשן עכ"ל, ומוכח מזה שהוא כולו נעשה מטיט, שהרי רש"י מזכיר שהיו בו גם אבנים, וכן בגמ' ב"ק (צו, ב) אמר רב פפא האי מאן דגזל עפרא מחבריה ועבדיה לבינתא, לא קני, מאי טעמא דהדר משוי לה עפרא וכו' ע"כ. ויש ללמוד מכאן שהמרכיב של לבנה הוא עפר, וא"ת מאי קמ"ל המג"א שמותר להשחחות על לבנים, והרי בלא"ה אינו עשוי מאבן, י"ל שקס"ד שכוונת התורה לכל דבר קשה שהוא דומה לאבן, וגם רגילים לבנות ממנו בנין, וקמ"ל שצריך אבן ממש, ולבנה שהוא מעפר אינו אבן ממש.

ולכן לדינא כתב, דנראה שהמרצפות (בלטות) שלנו שהן עשויות מאבנים קטנות, יש להן דין אבן ואין להשתחוות עליהן, בלי שיעשה אחת העצות שנתבאר לעיל או בחציצה או בלצדדין, ולפ"ז כ"ש ברצפה של יציקת ביטון שעשויה ממלט ואבנים שדינה כרצפת אבנים שהרי אין לה שם לבנה כלל.

☞ התעמלות על אבן

בשו"ת אבן ישפה (ח"ב סי' ז') כתב יש התעמלות שנקרא שכבות סמיכה (פוש אופס בלע"ז), אדם נשכב על הרצפה ומרים עצמו מעל הרצפה בידיו, ושוב חוזר ושוכב, ויש לעיין אם יש בזה איסור, והנה מה שעושה בלי כוונה להשתחוות איננו מועיל, שהרי הוא פסיק רישא ובאיסורים אין היתר של אינו מתכוון, פרט לשבת שמלאכת מחשבת אסרה תורה (ע' רא"ש פ' שמונה שרצים), ואעפ"י שיש לחלק דכאן הוי כמתעסק שהרי אין לו כוונה כלל למעשה השתחוי, אמנם אין נראה לחלק בהכי.

ולכן הרוצה לעשות התעמלות כזאת יראה לעשות אחת העצות ע"י חציצה, או לצדדין, אמנם גאון אחד שליט"א אמר שאין בזה שום איסור, כי איסור השתחוי זה תלוי בכוונה להשתחוות ובלי זה אין לקרוא לזה השתחוייה.

☞ כריעה והשתחוייה מורה על הכנעה

ונסיים לבאר ענין הכריעות וההשתחויות שהיו במקדש, וכן באותן מקומות שהצריכו לכרוע, שדבר זה מורה לסימן הכנעה ושפלות, ולזה בבית המקדש מקום שכינה הק' צריך

אורייתא

איסור השתחוויה על אבן

אוצרות

להראות את הכפיפות קומה, ולכן הרבו בהשתחוויות, ולכן ביום הכיפורים מתוודה אז כשלבבו נכנע ונשבר.

ובזה נראה פרפרת נאה בטעם דמאן דלא כרע במודים ששדרו נהפך לנחש (עי' תוס' ב"ק יד ע"ב:) ונלע"ד טעם לשבח. דהנה ביומא (עה.) דמן כזרע גד לבן, מפרש בגמ' לבן שמלבין עוונותיהם, ומפרש ברש"י מתוך היו דואגין שמא לא ירד מן למחר היו משעבדין לבן לאביהן שבשמים, ומכאן שזה שצריך פרנסה בע"כ מכניע עצמו ומשפיל עצמו להשי"ת, והנה בגמ' שם דנחש עפר לחמו וכו' הקב"ה קילל הנחש, עולה לגג מזונותיו עמו, יורד למטה מזונותיו עמו וכו', היינו שיש לו כל פעם לאכול, וידוע מצדיקים דזה העונש הגדול ביותר שלא יבקש, ואין לו קשר עם בורא עולם. ולהנ"ל יוצא דכיון שמזומן לו תמיד פרנסתו לעולם אינו משעבד לבו להשי"ת, והוא שורש הגאווה שאין אני והוא יכולין לדור במדור אחת, ולכן זה שלא כרע במודים והיינו שאין לו כפיפה והכנעה שורשו מנחש ויהפוך שדרו לנחש, דו"ק. וזה היה עונשו על גחונך תלך ועפר תאכל היינו השפלתו היפוך ממידתו.

אורייתא

פרשת בחוקותי

אוצרות

פרשת בחוקותי

קטן שהגדיל

שנת הי"ג ❖ אין שמחת האב שלימה שמפסיד מצות חינוך ❖ המצוה הראשונה של הבר מצוה ❖ חזקה דרבא ❖ קטן שהגדיל אחר שעשה מצוה בקטנותו ❖ קטן שהגדיל בליל שבת וקידש קודם הלילה ❖ הגדיל בשבת אם חייב בתוס' שבת ❖ הגדיל ביום הכיפורים אם חייב בתוספת היום ❖ הגדיל בימי הספירה ❖ הגדיל במוצאי יוה"כ ❖ אם תלוי במקדש ביום אי יצא חובת הלילה ❖ אי תלוי בגדר חיוב חינוך ❖ קטן שהגדיל באמצע סעודתו ❖ קטן שהגדיל לגבי ברכות התורה ❖ קטן שהגדיל לענין מתנות עניים

אִישׁ כִּי יִפְּלֵא נְדָר בְּעֶרְכָּךָ וְגו' (כ"ז, ב).

בכמה מקומות אנו מוצאים שמה שכתבה תורה בלשון "איש" הכוונה למעט קטן, כגון מה שאמרה תורה כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור וגו' (שמות כ"ב, ו) אמרו בגמ' שבועות מ"ב דאין קטן בכלל, וכן עוד בכיוצא בו.

ולענין פרשת ערכין המדובר בפרשתן, בריש מסכת ערכין איתא, דחרש שוטה וקטן בכלל הנערכין ולא בכלל המעריכין, דהיינו אפשר לאדם אחר להעריך חרש שוטה וקטן, לפי שהרי בערכין אין נותנין לפי השוויות רק כפי הערך שאמרה תורה, אך הם אינם יכולים להעריך ולא לנדור לפי שאין בהם דעת.

שנת הי"ג

רש"י במסכת נזיר (דף כ"ט ע"ב ד"ה מופלא) כתב איש נעשה מבן שלש עשרה שנה ולא בפחות שלא מצינו בכל התורה שיהא קרוי איש בפחות מבן שלש עשרה, אבל בבן שלש עשרה מצינו שקראו הכתוב איש, וכמו שכתוב ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי איש חרבו, ושמעון ולוי באותה שעה בני שלש עשרה שנה היו. וכן מובא בשם מדרש שכל טוב (בראשית ל"ד) ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו ויבואו על העיר בטח, זה בנין אב לכל איש שבמקרא, דאמר רבי שמעון בן אלעזר כל מי שנאמר בו איש אינו פחות משלש עשרה שנה שהרי לוי בן שלש עשרה שנה ויום אחד, באבות פ"ה איתא בן חמש שנים למקרא בן עשר למשנה בן שלש עשרה למצוות.

אמנם בתשובת הרא"ש (כלל מ"ז) כתב שבן י"ג למצוות היינו מן השיעורים שהם הלכה למשה מסיני.

אין שמחת האב שלימה שמפסיד מצות חינוך

דבר נפלא איתא בחת"ס (פרשת ויחי) וירא יוסף לאפרים בני שלשים גם בני מכיר בן מנשה ילדו על ברכי יוסף, וכתב החת"ס לדקדק, מה "גם", אלא דהנה במג"א (סי' רכ"ה סק"ד) כתב בשם

אורייתא

קטן שהגדיל

אוצרות

ילקוט חדש לעשות סעודה ושמחה ביום שנכנס לבן י"ג ויום א' כיום חתונתו, והוא מזוהר חדש בראשית על פסוק צאנה וראנה בנות ציון וגו' ביום חתונתו וביום שמחת לבו, ויש לתמוה למה תלה השמחה באמו ולא באביו, שעטרה לו אמו, י"ל כי מה שזכה לשמוח בבן משכיל כזה השמח בקבלת עול מצוה, לעומת זה מצטער האב דנפטר ממצות חנוך בן הגון כזה, א"כ אין שמחת אב שלמה, דהרי רק האב חייב בחינוך בנו ועכשיו הפסיד מצוה זו, אבל האם אינה מחוייבת בחנוך, לכן שמחתה שלמה.

☞ המצוה הראשונה של הבר מצוה

וממשיך החת"ס, שזהו מצוה ראשונה שמקיים הנער, שמיד בכניסת שנת י"ד בצאת הכוכבים, הוא שש ושמח שזוכה לקבל עול מצות ה' אלוֹקיו, והשמחה היא מ"ע דאורייתא לעבדו בשמחה ובטוב לבב מרוב כל, ואמרתי שלא נתפרש בתורה לשמוח ביום זה כמו שלא נתפרש בתורה לשמוח ביום מתן תורתנו הקדושה, אלא תלה היו"ט והשמחה ביום הביכורים וקציר חטים, כי לא יתכן שיצוה אותנו במ"ע שנתחייב לשמוח בקבלת עול על צווארנו, א"כ שמחה זו גופי' עול היא על צווארנו, אלא הקב"ה לא ציוה, ואנחנו שמחים מעצמנו שזכינו לקבל עול תורתנו עלינו ומטרדת שמחה זו נשכח שמחת בכורי קציר חטים שהוא שמחת עה"ז וכל חפצים לא ישוו לנו וכן ביום בר מצוה.

אמנם בחידושי אנשי שם ריש ברכות כתב, מאימתי קורין את שמע בערבית (ברכות ב, א) י"ל הטעם שמתחיל התנא במצות קריאת שמע, היא משום דמי שנעשה בר מצוה בן י"ג שנה ויום א' מצוה הראשונה הבאה אליו בהכרח היא קריאת שמע של ערבית, כליל השייך ליום שאחר שנת י"ג, ולפ"ז נ"ל דין מתודש והוא פשוט מאוד דמי שנעשה בר מצוה כלילה צריך להמתין עם ק"ש עד צאת הכוכבים דיותר מוטב שיקיים ק"ש כשהוא בר חיובא מן התורה.

ובפרדס יוסף לבראשית (יז כו) הביא שכך כתב החי' הרי"ם ריש ברכות, וכתב דלפי"ז מוכח דלגבי קטן מונים תמיד מעת לעת ולא לפי שעות, כי אם מונים לפי שעות, א"כ כשנולד בסוף היום, לא הוי באור לשנת הי"ד כבר חיוב דאורייתא של ק"ש, וע"כ דמונים תמיד לפי היום.

☞ חזקה דרבא

מה שכתבנו שגדלות תלוי במה שהגיע לגיל י"ג, יש לציין שזה אינו הקובע היחידי את דין הגדלות אלא יש עוד גורם והוא הבאת סימני גדלות בגופו, וזה שמחייבים כשהגיע לגיל י"ג שנים במצוות, הרי אין אנו יודעים אם יש לו סימני גדלות, אמרינן דיש "חזקה דרבא", והיינו שכל שהגיע לי"ג שנים אמרינן חזקה שהגיע לגיל סימנים, ואע"פ שלא ראינו סימני גדלות בגופו הרי הוא כגדול לכל מצוות התורה, וסומכין על חזקה דרבא רק בדרבנן אבל לא בעניני דאורייתא, ואם קידש אישה אין קדושיו קידושין, וכן אינו תוקע בשופר להוציא אחרים מפני שתקיעת שופר דאורייתא ואין סומכין על החזקה. הנודע ביהודה (מהדורא קמא אבן העזר סימן מ"א)

אורייתא

פרשת בחוקותי

אוצרות

כתב דמה שמדאורייתא אין סומכין על החזקה, זהו דוקא כשיש נגד החזקה הזו חזקה אחרת, אבל כשאין נגד חזקה זו חזקה אחרת, שפיר סומכים בדיעבד על החזקה אפילו להקל בשל תורה, ומזה מסיק הנודע ביהודה דאע"פ שפרשיות של תפילין שקטן כתבן פסולות, מ"מ אם כתבן בגיל בר מצוה ואין ידוע אם הביא סימני גדלות בגופו כשרים בדיעבד, שסומכין על החזקה שהביא סימנים, דהרי אין חזקה אחרת כנגדה, והגרע"א הקשה על זה דהרי נגד חזקה זו עומדת חזקת חיוב של האיש שצריך להניחם.

קטן שהגדיל אחר שעשה מצוה בקטנותו

ידוע הדבר מה שנחלקו הפוסקים בקטן שעשה בקטנותו מעשה של מצוה, אם מועיל גם לגדלותו, כגון אם יצא ידי חובת ברכת התורה מה שבירך בבוקר כשעדיין היה קטן להלילה שהוא כבר בר חיובא דאורייתא, (וראה להלן בפירוט), יש הסוברים (ראה בספר יום תרועה וטורי אבן ר"ה כ"ח א ועוד) דאין הקטן פוטר במעשיו שעשה בקטנותו את חיובו בגדלותו, ויש הסוברים (בשו"ת משיב דבר סי"ח אור שמח ס"ה מהלכות קרבן פסח ה"ז) שיוצא ידי חובת עצמו גם במצוה שעשה לפני היותו בר מצוה, ואין להשוות קטן שבא לפטור את עצמו לקטן שבא להוציא אדם אחר ידי חובה. וכמו שכתב בשו"ת משיב דבר שם כי להוציא אחרים ידי חובה הוא מטעם זכיה ושליחות וקטן לא נעשה שליח, והביאו את דברי הרמב"ם בהלכות קרבן פסח (פ"ה ה"ז) שפסק "קטן שהגדיל בין שני פסחים חייב לעשות פסח שני ואם שחטו עליו בראשון פטור", ומפורש מדבריו, שמצוה שעשה בקטנותו כשעדיין היה פטור, מוציאתו מחיוב מצוה זו גם לאחר שהגדיל, אמנם הכסף משנה על הרמב"ם שם כתב בשם הר"י קורקוס דאין ראייה מכאן מדין קרבן פסח על מצוה אחרת, שהרי יש שייכות לקטן במצות קרבן פסח הואיל והתורה ריבתה לקטן שישחטו עליו וממנים אותו על קרבן פסח, ואילו במצוות אחרות אין לו שייכות.

האחרונים הביאו ראייה שבר מצוה יוצא ידי חובתו במצוה שעשה בקטנותו, ממה שכתב המרדכי במסכת מגילה פ"ב, דאדם יוצא ידי חובתו בקידוש ליל שבת שקידש מבעוד יום, אף להסוברים שתוספת שבת מחול על הקודש היא רק מדרבנן, הואיל ואחר כך בא לידי חיוב היינו לידי חיוב קידוש מן התורה, הרי שהמצוה שעשה בשעה שחיובו רק מדרבנן, מוציאה אותו עצמו ידי חובה גם לאחר מכאן כשחיובו הוא מן התורה.

קטן שהגדיל בליל שבת וקידש קודם הלילה

בספר אמרי בינה (ח"א אור"ח סי' יא) כתב לחדש דאף לדין דקי"ל דלא בעינן י"ג שנים ויום א' מעת לעת, מ"מ אם נשלם בשבת הי"ג שנים, וקידש קודם צאת הכוכבים, ודאי חייב לקדש שוב שנית בלילה ממש, דאז חל חיובו של תורה, ואף אם תוספת שבת דאורייתא, דקבלת שבת מהני מטעם נדר, ונדרו נדר אף קודם י"ג, דמופלא סמוך לאיש דאורייתא, מ"מ לגבי קטן דאינו בר חיובא ובר עונשין אינו חייב מדאורייתא כמבואר מס' נדה (דף מו ב).

אורייתא

קטן שהגדיל

אוצרות

☞ הגדיל בשבת אם חייב בתוס' שבת

כבר דיברנו מזה הענין במקום אחר מה שחקרו האחרונים, אם דין ומצות תוס' שבת, היינו שהשבת נמשכת ומתארכת עד ועד בכלל לזמני התוספת שבת בכניסתו וביציאתו, רק שבזמן התוספת אין האיסור חמור כל כך, ויש בו רק עשה, או שזמן התוספת שבת הוא זמן נפרד בפני עצמו והוא חל עד השבת, וברגע כניסת השבת, נפסק ענינה ומתחיל קדושת השבת גופא, ויוצא נפקא מינה אם קטן שהגדיל בשבת חייב בתוס' שבת מן הדין (ולא רק מדין חינוך), שאם הוא המשך אחד עם השבת בודאי חייב בזה, אבל אם הוא שני זמנים נפרדים, א"כ הרי בזמן דתוס' שבת עדיין הוא קטן ולא בר חיובא.

☞ הגדיל ביום הכיפורים אם חייב בתוספת היום

בשו"ת חת"ס (או"ח סי' קע"ב) כתב דזה ברור שקטן שהגדיל ביוה"כ דחייב בעינוי מיד בכניסת היום, ומבואר במלחמות ה' פרק יוה"כ בסוגיא דאין מענין התינוקות ביוה"כ (פב.), ומייתי ליה מדאמר התם בן י"ג משלים מן התורה ולא קאמר בן י"ג ויום אחד כבכל דוכתי, ש"מ מיד בכניסת היום חייב, וכל זה בעיצומו של יום, אבל בתוספת כניסת היום כתב שם דאינו חייב מן התורה, דאפי' הביא אז ב' שערות, שומא ניהו, ואם ישנם אותם ב' שערות פטור אפי' בעיצומו של יום אם לא יביא אחרים חדשים, יעו"ש.

☞ הגדיל בימי הספירה

וידוע מש"כ המנ"ח (כמצוה ש"ו) בקטן שהגדיל תוך ימי הספירה דהנה לשיטת הסוברים דכל יום נחשב כמצוה בפ"ע, ואין קשור יום בחבירו פשוט דקטן זה חייב בספירה מה"ת מיום שנתגדל, אולם לשיטת הסוברים כהחינוך דאם לא מנה יום אחד הפסיד המנין ומשום דהוי מצוה אחת וכיון שלא מנה יום אחד בטל החשבון, א"כ בקטן שהגדיל באמצע ימי הספירה כיון שלא מנה עד יום זה בטל החשבון ממנו יעו"ש. וכעין זה י"ל בני"ד רק להיפך, דאם הכל נמשך מקדושה אחת י"ל מכיון שנתחייב בגוף יומא ובחיוביו כמו"כ נתחייב בזמן הנמשך ממנו והוא זמן התוס', ואילו אם הוא חיוב עצמי א"כ אין שייכות למה שנתחייב בגוף היום, אף כי מובן ופשוט די"ל בין הך דהתם דתליא בספירה ותמימות, ולכן כשנאמר דהוי מצוה אחת מתבטל החשבון אם לא ספר עד עתה או שהחסיר יום אחד.

ובמנ"ח במצוה (שי"ג) דן בקטן שהגדיל ביוה"כ, וכתב דפשוט שאינו חייב בתוספת דעיוה"כ דהרי עדיין יום הוא ולא נשלם שניו, יעו"ש. ומה שכתבנו להלן בדין קטן שהגדיל במוצאי יום הכיפורים.

☞ הגדיל במוצאי יוה"כ

ולענין קטן שהגדיל במוצאי יוה"כ, שרק בלילה בצאת הכוכבים הוי בר חיוב מצוות, אם חייב בתוספת דמוצאי יוה"כ, דהרי התוספת הוא בלילה בזמן חיובו, דלכאורה אם תליא בהג"ל בגוף מצות תוספת יהיה כאן להיפוך, דאם התוספת נמשך מגוף היום הרי מכיון שבגוף

אורייתא

פרשת בחוקותי

אוצרות

היום היה פטור דעדיין לאו בר חיובא הוא פשוט דה"ה בתוספת דפטור, אך אם נימא דהתוספת הוי חיוב וקדושה עצמית הרי שחלה קדושתו בתר צאת הכוכבים והרי אז היה הקטן בר חיובא, ויהיה חייב בעינוי לכל הראשונים ולרוב ראשונים גם באיסור עשיית מלאכה. אלא דבשו"ת חת"ס הנ"ל כתב דפשוט לו כביעתא בכותחא דפטור מתוספת דמוצאי יוה"כ ואפי' הביא אז ב' שערות, דהאי תוספת אינו מן הצום עצמו דנימא יוה"כ נמשך עוד שעה על הלילה, ואין בו לא חיוב כרת ומלקות כלל משום דפשטא דקרא אינו מורה עליו, אלא איסורא מדרשת חז"ל והם אמרו שהוא מן התורה תוספת מחול על הקודש וא"כ מי שאינו חייב לנהוג קודש אין לו שייכות להוסיף ומה יוסיף, אין תוספת בלא עיקר.

אמנם במנ"ח (מצוה שי"ג) מסופק בזה מי נימא דכיון דחייב בכל המצוות חייב נמי בתוספת, או דילמא דהתורה לא חייבה בתוספת אלא היכא דאיכא עיקר אבל בדליכא עיקר ליכא תוספת. ועדיין יש לדון בזה, דהרי בהגיע לחינוך מחנכין אותו לשעות כביומא פב. ויש אומרים גם להשלים, ואף דקיי"ל דרק לשעות מ"מ הרי הוי מחויב מדרבנן לענין זה, ולמה לא נאמר דנחשב כיש עיקר וממילא יהיה בזה גם תוספת. ובפשטות י"ל דבר נכון בזה, דמכיון שהתוספת הוא מה"ת דהרי הוי כבר בר חיובא ואילו העיקר דהיינו דרבנן ביחס לדאורייתא.

אם תלוי במקדש ביום אי יצא חובת הלילה

אך י"ל דתליא במה שדנו האחרונים במי שמקדש מבעו"י בזמן תוספת שבת לשיטות הסוברות דתו"ש הוא רק מדרבנן, איך יוצאין יד"ח קידוש להלילה דהוא מה"ת עי' סי' רס"ז מג"א סק"א ואילו בחיי"א (כלל ו' סי' ג') מיישב דכיון שהקידוש בא מחמת שבת אע"ג דלא הגיע הזמן יוצא יד"ח, ומחלק דשאני מקטן שאינו מוציא גדול יד"ח, דהגדול אינו מברך בעצמו ואילו הקטן אינו בר חיובא יעו"ש, שדמדמהו לסי' תרמ"א כשבירך שהחיינו בשעת עשיית הסוכה אין צריך לברך זמן על יו"ט אע"ג שלא הגיע הזמן עדיין כיון שהסוכה הוא מחמת חג. ובמנ"ח מצוה ל"א האריך בכל זה. ובמצוה ש"ו כתב לגבי קטן שהגדיל בימי הספירה וספר קודם שהגדיל, דעכ"פ היה מחויב מדרבנן מדין חינוך, וכתב שם דכמו שיוצא קידוש של שבת בזמן דרבנן כמו"כ בקטן זה אין החשבון בטל בזה שהגדיל באמצע כיון שעכ"פ מדרבנן היה חייב ודו"ק. וה"ה לענינינו נוכל שפיר לומר דמכיון שמתחנכין מדרבנן לשעות נחשב כיש עיקר, דע"ז שייך תוספת, ואם נאמר דאין יכול בזמן דרבנן להוציא זמן דאורייתא א"כ אין שייכות לזמן דרבנן לזמן דאורייתא ועדיין אין לו עיקר הוי.

אי תלוי בגדר חיוב חינוך

שוב חשבתי, דלכאורה תליא גם בפלוגתת הראשונים בגדר חינוך אם החיוב הוא על האב או על הקטן, עי' רש"י ותוס' ברכות מת. והארכנו בזה בכמ"ק (עי' מש"כ במועדי חיים סוכות בדין קנין ד' מינים לקטן), וכ"ק מרן אדמו"ר בעל דברי יציב זי"ע תלה בפלוגתא זו אם קטן פטור מן המצוות הוא מטעם דמעשה הקטן לאו כלום הוא ואינו כלל בגדר מצוות, או דילמא הוא בגדר מצוה וחיוב רק שהתורה חסה עליו מלענשו, ושכן מוכח ברמ"א סו"ס שמ"ג דקטן שהכה את אביו או

אורייתא

קטן שהגדיל

אוצרות

עשה עבירה בקטנותו אע"פ שאין צריך תשובה מ"מ טוב לו שיקבל ע"ע איזה דבר לתשובה. והנה גם לדין אם יש חיוב על הקטן א"כ שפיר י"ל דחיוב על גוף היום נחשב כעיקר וממילא שייך תוספת, אך אם החיוב הוא רק על האב ואין על הקטן כלום נמצא דבגוף היום לא היה עליו שום חיוב ואין לו עיקר, וא"כ לא שייך תוספת.

ואפשר דכל הנ"ל גם יהא תלוי בטעם הדין דמצות תוספת שבת, ברבינו מנוח על הרמב"ם (שביתת עשור פ"א ה"ו) כתב מתחילה כעין נתינת טעם בהך דכתב הרמב"ם דסגי בתוספת מועט, דלפי שתוספת זמן שמוסיפין מחול על הקודש אינו אלא בין השמשות שלו שהוא אסור דהו"ל ספיקא דאורייתא, ומשו"ה בהפסק מועט שיפסיק האדם ביה"ש של תשיעי ובשהייה מועטת שישהה אחר ביה"ש של עשירי סגי ליה שלא יכנוס לבית הספק, אבל היכא דבריר ליה דתשיעי הוא או אחד עשר ודאי הוא אין צריך להוסיף, שאין כאן יראת הספק. ושוב כתב ואני מתיישב בזה, דהא גזירת הכתוב הוא ואע"פ שיודע בודאי שחול גמור הוא כדכתיב ועניתם את נפשותיכם בתשעה, וכתוב נמי מערב עד ערב, ורבותינו אמרו מצוה להוסיף מחול על הקודש. הרי שרבינו מנוח מסופק בדבר אם תוספת שבת עיקרו נעשה להרחקה או שגזיה"כ הוא, ובתשובת כ"ק מרן אדמו"ר זי"ע בשו"ת דברי יציב (או"ח סי' קיח סק"ב) דן במה שכתב זקינו בשו"ת אבני צדק (או"ח סי' עט) שכתב דלפי מ"ש בספרים לטעם מצות תוספת מחול על הקודש דהוא משום גדר וסייג שלא יבוא ליגע באיסור ביה"ש שהוא איסור תורה ספק כרת, או דהו"ל איתחזק איסורא יעו"ש.

בשו"ת חתם סופר (או"ח סי' קע"ב) מחלק בין קטן שהגדיל במוצאי יוה"כ דודאי פטור מתוספת דמוצאי יוה"כ, מכיון שלא נתחייב בגוף היום מה"ת, ואם אין עיקר אין תוספת, לבין חולה שהבריא ברגע אחרון של יוה"כ דחייב בתוספת, דאע"פ שמן התורה הותר לו לאכול והיום היה קודש אצלו ולא פקע קדושתו מיניה ונהג בו קודש כאשר ציוה ד' ולכן מוסיף עליו יעו"ש. וביאור דבריו דבחולה שיב"ס שהותרה לו או הודחה (ובאמת דברך פלפול י"ל דתלי בהנ"ל דאם הותרה לו אפשר דגם לענין תוספת, ואם הודחה לו א"כ כל כמה דלא הוצרך לחילול הרי הוא כשאר כל אדם ועי' באו"ח סי' שכ"ח סיד"ד ודו"ק) הרי שעצם קדושת היום חלה עליו לכל הענינים רק שצרכים הנצרכים למונעו מסכנה הותר לו מטעם פיקו"נ (ועי' שכ"ח במג"א סק"ד ובסקי"ז בשיטת הה"מ ורש"י בדבר זה אם רק לצורך שבמניעתן יש סכנה), ואם כן ברגע שיוצא מכלל סכנה שוב חל עליו החיובים אבל קדושת היום ותוקפו מן התורה מעולם לא פקע ממנו ולכן ברגע שסר ממנו מר המות מתחייב בכל, משא"כ קטן שהגדיל במוצאי יוה"כ דכל עיקר קדושת היום וחיובו אינם עליו מה"ת.

קטן שהגדיל באמצע סעודתו

הגאון רבי עקיבא איגר (בהגהותיו סי' קפ"ו) הסתפק בקטן שאכל סמוך להגיעו למצוות, וכשהחשיך ונעשה גדול עדיין לא נתעכל המזון במעיו האם מחוייב מדאורייתא בברכת המזון, כיון שבזמן גדלותו עדיין לא התעכל המזון, ואם ברך קודם שהחשיך צריך לחזור ולברך ברכת המזון משהחשיך, דכשבירך בקטנותו עדיין לא היה חייב מדאורייתא, ודומה לשוטה

אורייתא

פרשת בחוקותי

אוצרות

שאכל מצה שצריך לחזור ולאכול כשנהיה בריא, או דילמא מאחר שהאכילה היתה בקטנותו פטור ונשאר בצריך עיון.

קטן שהגדיל לגבי ברכות התורה

כתב הפמ"ג (או"ח סי' מ"ז) דקטן אינו מוציא את הגדול בברכות התורה, כיון דחייב הקטן בברכות התורה הוא מדרבנן, וחשיב לאו בר חיובא כלפי הגדול שמחוייב בברכות התורה מדאורייתא, אולם כ' הפמ"ג דלדעת הרמב"ם שחייב ברכות התורה הוא מדרבנן, יכול קטן להוציא את הגדול ידי חובתו בברכות כיון שחובת שניהם היא מדרבנן, והקשו לשיטת הרמב"ן שחייב ברכות התורה הוא מדאורייתא א"כ קטן ביום גדלותו בעוד שהוא קטן מחוייב בברכות רק מדרבנן מדין חינוך, ובהמשך היום לאחר שהגדיל נתחייב לברך מדאורייתא, א"כ קשה איך יכול הקטן שהגדיל ללמוד תורה בערב מכח הברכות שבירך בתחילת היום, הרי כעת חיובו הוא מדאורייתא, ואין ברכה הבאה ממחוייב מדרבנן יכולה לפטור את המחוייב בה מדאורייתא.

ולפי מה שהבאנו לעיל שיטת המרדכי דקידוש בזמן תוספת שבת מועיל גם להלילה הגם דבליילה הוי חיובא דאורייתא, ואילו תוספת שבת ישנם הסוברים דהוא רק דרבנן, שפיר מיושב הך דהכא דגם בעודו קטן ובירך ברכת התורה יצא ידי חובתו להלילה, ואמנם המג"א בסי' רס"ז תמה על המרדכי יעו"ש.

בשו"ת ארץ צבי מהגאון מקוז'יקלוב זצ"ל (סי' מ"ז) כתב דלפי מה דקיי"ל או"ח (סי' מ"ז סעי' ז) דאם לא בירך ברכות התורה וקרא קריאת שמע בברכותיה יצא על ידי זה ידי חובת ברכות התורה ואין צריך לברך, כיון דבברכת אהבת עולם מוזכר ענין לימוד תורה, ותן בלבנו בינה להבין ולהשכיל ללמוד וללמד לשמור ולעשות את כל דברי תלמוד תורתך, וכתב רבינו יונה ריש ברכות דהוא הדין דגם ברכת אהבת עולם של תפילת ערבית פוטרת חיוב ברכות התורה, כיון דגם בה מוזכר ענין לימוד התורה, ואם כן גם הקטן הזה הרי יכול לפטור עצמו בברכת אהבת עולם דתפילת ערבית.

קטן שהגדיל לענין מתנות עניים

במנ"ח (מצוה כ"א) דן בכל מתנות עניים אם היה השדה של קטן, ועבר ונטל המתנות עניים, והגדיל הקטן, ועדיין מתנות העניים תחת ידו, דבודאי מחוייב לקיים מצות עשה ולעזוב לעניים, כי תעזוב להבא משמע, והגם שלא עבר על לא תעשה מכל מקום חייב לקיים עתה העשה, ואינו דומה למי שלקח בהיתר שאינו צריך לתת אחר כך, דלא חלה בזה המצוה כלל, אבל כאן המצוה עליו רק שקטנותו גרם לו, ולכן כשעדיין תחת ידו חייב ליתנם.

